

УДК 32+001.89(09):(477)

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ І.Ф. КУРАСА НАН УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ (КІНЕЦЬ 80 РОКІВ XX СТОЛІТТЯ – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

Федорчук О.О.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Показана передісторія діяльності Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Звернена увага на його діяльності в кінці 80-х років XX ст. – на початку XXI ст. Вказано на внесок науковців закладу у становлення і розвиток політичної науки. Охарактеризовано роль І.Ф. Кураса як фундатора Інституту та науковця. Розглянуті основні напрями та проблематика політологічних досліджень на сучасному етапі розвитку.

Ключові слова: Україна, наукові установи, І.Ф. Курас, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, політологічні дослідження.

Постановка проблеми. У розвитку вітчизняної політичної науки малодослідженим є процес становлення і розвитку наукових установ України, у зв'язку з цим актуальним є завдання заповнення дефіциту знань про становлення політичної науки як академічної дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про розвиток соціогуманітарних наук в Україні писали М.І. Бушин та О.П. Прилуцька [1], але в цих статтях аналізувалася роль І.Ф. Кураса як науковця і організатора науки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремих праць сучасних науковців де б осмислювалась роль Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України у розвитку політичної науки немає, тому дана стаття є однією з перших спроб в цьому напрямку.

Мета статті – показати виникнення та історію діяльності Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, його місце в поширенні політологічних досліджень, та охарактеризувати роль І.Ф. Кураса в утвердженні політичної науки як академічної дисципліни.

Виклад основного матеріалу. Формальною датою відліку історії інституту є 11 грудня 1991 р., коли його Інститут було створено на базі Центру АН України з вивчення проблем національних відносин та Інституту політичних досліджень згідно із Постановою Президії АН України від 11 грудня 1991 р. за № 328, але для кращого розуміння ролі інституту у розвитку політичної науки потрібно згадати передісторію його діяльності.

З перемогою більшовицької революції 1917 р. першочерговим завданням в розвитку тогочасного суспільствознавства стало створення системи марксистських наукових та навчальних цен-

трів, котрі повинні були займатися публікацією теоретичної спадщини К. Маркса, Ф. Енгельса, збиранням і вивченням історико-революційних документів, підготовкою кадрів суспільствознавців-марксистів, дослідницькою роботою. В 1921 р. ВУЦВК постановив утворити при ВУЦРК «Комісію з історії Української революції та Комуністичної партії» (далі – Істпарт). Центральний Комітет КП(б)У прийняв у січні 1922 р. постанову про перехід республіканського Істпарту у відання ЦК. Центральний Комітет КП(б)У прийняв у січні 1922 р. постанову про перехід республіканського Істпарту у відання ЦК. З березня 1923 року Істпарт почав діяти на правах відділу ЦК КП(б)У. В серпні 1929 р. Істпарт ЦК КП(б)У було реорганізовано в Інститут Історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. До складу Інституту включався також Всеукраїнський музей Революції. В кінці 1929 р. в інституті на правах його відділу був створений Єдиний партійний архів КП(б)У, а в усіх округах республіки – місцеві архіви. У 1940 р. було змінено назву інституту – він став називатися «Український філіал Інституту Маркса – Енгельса – Леніна при ЦК ВКП (б) – Інститут історії партії при ЦК Р КП(б)У». Під час війни робота інституту була тимчасово припинена. Частина співробітників пішла на фронт, інші працювали в к тилу. У листопаді 1944 р. інститут відновив свою діяльність.

Після XX з'їзду КПРС розпочався процес подолання сталінських схем історії партії, значною мірою активізувалось дослідження кардинальних проблем революційного руху на Україні. У 1956 р. інститут став називатися Інститутом історії партії ЦК Компартії України – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. В цей час розгорнулася робота з написання «Нарисів історії Комуністичної партії України». Перше видання їх вийшло у 1961 р. Протягом 60-х – початку 70-х рр. побачили світ ще два видання Нарисів історії Компартії України, в 1977 р. вийшло друком їх 4-е видання.

Перебудовний період у розвитку колективу інституту був характерний більшою творчою свободою, можливістю наукового аналізу широкого спектру актуальних і раніше замовчуваних проблем. Протягом 1985–1990 рр. інститутом підготовлено й вийшло друком 102 монографії і брошури [2, с. 2]. Саме у цей період поступово акцент почав зміщуватись на підготовку видань, що, насамперед задовольняли б потреби широкого суспільного загалу у з'ясуванні історико-політичних питань, котрі стали об'єктом гострих дискусій. 28 березня 1988 р. ЦК КПУ ухвалив постанову «Про роботу Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС по підвищенню рівня наукових досліджень і посиленню їх зв'язку з практикою». З цього моменту інтенсифікувалася робота над підготовкою нового видання «Нарисів історії Компартії України» (було підготовлено рукопис). Розроблено й здійснено спеціальну дослідницьку програму з вивчення найбільш дискусійних питань політичної історії СРСР. Відтоді розпочалося видання повних текстів протоколів і стенограм з'їздів і конференцій КП(б)У (встигли вийти друком протоколи 1-го і 2-го з'їздів),

видання повних текстів творів відомих політичних діячів (вийшли друком твори М. Скрипника). Великий резонанс одержали підготовлені співробітниками інституту збірники статей: «Про минуле заради майбутнього» (1989) та «Маршрутами історії» (1990), документальна збірка. «Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів» (1990). Побачила світ книга «Сторінки історії Компартії України. Запитання й відповіді», «Роздумуючи про соціалізм: проблеми, концепції» та довідник «Сучасні політичні партії та рухи на Україні». Активну і предметну участь інститут брав в додатковому вивченні матеріалів, пов'язаних з репресіями, у 30–50-х рр.

18 вересня 1990 р. було прийнято постанову ЦК Компартії України «Про реорганізацію Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС». Інститут почав іменуватись, Інститутом політичних досліджень ЦК Компартії України. В тому ж році інститутом була випущена книга «Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді», а в 1991 р. – довідник «Комуністична партія України: з'їзди і конференції».

Від 1991 р. заклад функціонував як Інститут національних відносин і політології АН України. Основними напрямками діяльності новоствореного інституту були: перший – вивчення, аналіз і осмислення реальних політико-соціальних процесів, вивчення політичних структур, які виникають, а виходячи з цього прогнозування, формулювання певних рекомендацій. Другий – власне історико-політичні дослідження (причому не лише історії комуністичної партії, але усіх сил, що брали участь в історичному процесі на Україні). І, нарешті, третє: зберігання і обробка політичних документів [3, с. 2].

На початку 90 років XX ст. в умовах гострої нестачі ґрунтовних політологічних досліджень, відсутності теоретичного забезпечення політичної сфери науки, не кажучи вже про практичне втілення подібних наукових напрацювань, в умовах гострого фінансового дефіциту науково-освітніх закладів та їх розрізної діяльності, постала нагальна потреба здійснення політологічних досліджень. Тому перед інститутом було поставлено завдання розробки таких наукових проблем як: історія й сучасна динаміка політичних інститутів і процесів, взаємовпливи політики, політичної культури, етнонаціональних міждержавних та міжконфесійних, регіональних відносин і факторів суспільного життя, вироблення нових парадигм етнонаціонального розвитку, запобігання конфліктності в цій сфері, моделювання оптимальних варіантів етнополітики, розроблення технологій управління в системі політичних і міждержавних відносин, експертиза законопроектів, державних і недержавних програм у різних галузях сусп. життя, теоретико-методологічні аспекти політ. і етнополітичних досліджень та впровадження результатів цих досліджень [4].

Постановою Президії НАН України від 5 листопада 1997 року № 368 Інститут перейменовано на Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Фундатором і директором інституту став академік НАН України, віце-президент НАН України Іван Федорович Курас, аж до своєї смерті. (1939–2005). У 2005 р. Інституту

рішенням Президії НАН України присвоєно ім'я І.Ф. Кураса. За словами І.Ф. Кураса «відповідно до завдань ми прагнули сформувати інститутську структуру, до якої входять не лише відділи етнополітології, теоретичних та прикладних проблем політології, етноісторичних досліджень, національних меншин, єврейської історії і культури, а й дослідницькі центри: історичної політології, політичних технологій, проблем церкви і етноконфесійних досліджень» [5, с. 2].

Предметом постійної уваги працівників інституту була підготовка фахівців-політологів для потреб науки. Іван Федорович істотно вплинув на становлення політичної науки в Україні. За його участі розроблено паспорти спеціальностей з політології, відкрито спеціалізовані вчені роди зі захисту дисертацій, започатковано фахові наукові видання Науковцям Інституту вдалося створити зовсім новий, синтетичний науковий напрям – етнополітологію. І.Ф. Курас увійшов у історію вітчизняної науки як один із фундаторів етнополітології, яка сьогодні є важливим напрямом політичних знань. Напрацьований особисто вченим та його наукам, школою арсенал знань у ній сфері досліджень увійшов у книги під назвою «Етнополітика: історія і сучасність» (1999) та «Етнополітологія. Перші кроки становлення» (2004). Курас увів у наук, обіг поняття «етнополітична культура» та обґрунтував необхідність її цілеспрямованого формування [6, с. 358]. Регіональний аспект етнонаціональних процесів у сучасній Україні став предметом спеціального комплексного дослідження вченого, яке дало змогу визначити етнонаціональну структуру регіонів України і динаміку їх розвитку; здійснити регіональну проєкцію національної правової системи України; дати характеристику стану етнополітичних процесів у регіонах України; з'ясувати специфіку та тенденції розвитку етноконфесійних процесів у регіонах і, зрештою, проаналізувати перспективи та реальні можливості удосконалення адміністративно-територіального устрою України з урахуванням етнонаціональних чинників [7, с. 118].

Ще одним кроком на шляху до становлення в Україні політичної науки стало поширення невідомих до того часу у нас досліджень сучасних зарубіжних мислителів. І.Ф. Курас стояв біля витоків появи перших перекладних праць. І хоч системного видання класики західної політичної думки не сталося, ознайомлення із зарубіжним політологічною думкою відбулося. Одним словом, був створений непоганий заділ для формування вітчизняної політичної науки. [8, с. 50]. Подальше життя показало, що поява такого закладу була вчасною – за роки свого існування інститут видав десятки вартісних монографій, сотні наукових статей, великі енциклопедичні довідники. Інститут регулярно видає «Наукові записки», а також журнал «ДІАЛОГ. Історія, політика, економіка». Інститут є співзасновником багатьох періодичних видань, серед них відомі журнали: «Український історичний журнал», «Людина і політика», «Політичний менеджмент», «Сучасна українська політика: політики і політологи про неї» тощо.

В грудні 2001 р. Інститут відмічав 10 років свого існування. На честь ювілею було видано «Бібліографію праць співробітників Інституту

політичних і етнонаціональних досліджень НАН України 1991-2001 рр.» Серед значущих наукових праць кінця 90-х – початку 2000 рр. можна назвати наступні: Л.П. Нагарна «Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії» (1998); І.Ф. Курас «Етнополітика: історія і сучасність» (1999); В.Ф. Солдатенко «Українська революція» (1999); М.Ф. Рибачук, О.І. Уткін, М. І. Киришко «Національне відродження і релігія» (1999); В.О. Трипольський «Демократія і влада» (1999); Ф.М. Рудич «Політологія. Курс лекцій» (2000); Майборода О.М. «Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією» (2000); Ю.А. Левенець «Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2001); Ю.І. Шаповал «Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії» (2001); А.Д. Пахарев «Политическое лидерство и лидеры» (2001); «Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.М. Рудича» (2002) та ін. [9, с. 46].

Найуспішнішими науковими проєктами останніх років, зокрема, стали: «Політична історія України. XX століття» у 6-ти томах (1999-2002); «Крим в етнополітичному вимірі» (2004); «Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку» (2006); «Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку» (2007); «Україна: політична історія (XX – початок XXI ст.)» (2007); «Закарпаття в етнополітичному вимірі» (2008); «Політика в особах (політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний аспекти» (2008) [10]. За результатами науково-дослідних робіт Інститут готує аналітичні доповіді, котрі стосуються актуальних проблем сьогодення – це зокрема: «Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці: аналітична доповідь / За ред. О.М. Майборода» (2013); «Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь / За ред. д. політ. н. С.Ю. Римаренка» (2014); «Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь / За ред. д. політ. н., професора Г.І. Зеленько» (2014); «Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою» (2015); «Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації» (2015) та ін. [11].

З Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень НАН України плідно співробітничать провідні фахівці з політичної науки, зокрема, В.Д. Бабкін, д-р юрид. наук, проф. (Українська Асоціація політологів), М.І. Михальченко, д-р філос. наук, проф. (Українська Академія політичних наук), В. П. Андрущенко, д-р філос. наук, проф. (Інститут вищої освіти АПН України), В.С. Пазенок, чл.-кор. НАН України (Київський Інститут туризму, економіки і права), А.І. Кудряченко, д-р іст. наук, проф. (МАУП), доктори політичних наук: В.П. Горбатенко, І.О. Кресіна (Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН

України), О.В. Бабкіна, В.М. Бебик, М.Ф. Голова-тий (МАУП) та ін. [12, с. 52].

Нині в Інституті працюють відділи етнополітології, теоретичних і прикладних проблем політології, етніоісторичних досліджень, національних меншин, єврейської історії і культури, а також центри політичних технологій, історичної політології, проблем церкви та етноконфесійних досліджень. Науковці Інституту підтримують наукові зв'язки з дослідницькими і навчальними закладами Великої Британії, Ізраїлю, Італії, Канади, Німеччини, Польщі, Росії, США, Франції, здійснюються спільні міжнародні дослідні проекти. Інститут розвиває співпрацю з державними та громадськими організаціями, веде активний діалог з представниками різних політичних партій, рухів, релігійних конфесій щодо оптимальних шляхів розвитку України, функціонування її політичних інститутів тощо. Основними завданнями, якими займається Інститут є: сучасна динаміка політичних інститутів і процесів; співвідношення політики і етнополітичних відносин; пошук і вироблення нових парадигм етнополітичного розвитку; розробка моде-

лей запобігання конфліктності в етнополітичній сфері; моделювання оптимальних варіантів етнополітики; вивчення та розробка технологій управління сферами політичних і міжетнічних відносин; здійснення експертизи законопроектів, державних і недержавних програм розвитку в різних сферах суспільного життя [13].

Висновки. Отже, за майже 25 років своєї діяльності Інститут став головною науковою установою політологічного профілю в Україні. Він займається як дослідницькими проектами, так і підготовкою науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру. Проводить активну видавничу діяльність та співробітничав з органами державної влади. Саме завдяки діяльності Інституту в нашій державі зріс престиж гуманітарної науки. Від початку утворення Інституту до жовтня 2005 р. його директором був академік І. Курас. Саме у цей час були закладені теоретичні й організаційні основи гуманітарної політики, яка перебувала у досить критичному стані. Вчений своєю роботою відіграв значну роль у становленні та розвитку етнополітології як науки, засновником якої поправу вважається.

Список літератури:

1. Прилуцька О.П. Вплив І.Ф. Кураса на процес розвитку вітчизняної соціогуманітарної науки [Електронний ресурс] / О.П. Прилуцька – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/lipd/2009_2/05Prilutska.htm (дата перегляду: 23. 06. 2016); Прилуцька О.П. І.Ф. Курас: видатний громадський діяч і політолог-практик [Текст] / О.П. Прилуцька, М.І. Бушин // Чорноморський літопис: наук. журн. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 114-123; Бушин М. І. Іван Федорович Курас і соціогуманітарні науки незалежної України: фундаментальна та практична сторони проблеми [Електронний ресурс] / М. І. Бушин, О. П. Прилуцька // Гуманітарний вісник. Сер.: Історичні науки. – 2011. – Число 17, Вип. 3. – С. 3-15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Gvi_2011_17_3_3 (дата перегляду: 23. 06. 2016).
2. Рудич Ф. М. Неювілейні роздуми. Бути потрібними суспільству / Ф.М. Рудич // Радянська Україна. – 1991. – 6 червня. – № 109 (21107). – С. 2.
3. Шаповал Ю. И. Портрет без ретуши [О работе Института политических исследований] / Ю.И. Шаповал // Правда Украины. – 1990. – 13 ноября. – № 260 (14725). – С. 2.
4. Шаповал Ю.И. Інститут політичних і етнополітичних досліджень НАН України [Електронний ресурс] / Ю.И. Шаповал // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 496-497. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Inst_polit_i_etnonac_doslidzhen (дата перегляду: 23.06.2016).
5. Курас І.Ф. Передмова [Текст] / І.Ф. Курас // Бібліографія праць співробітників Інституту політичних і етнополітичних досліджень НАН України 1991-2001 рр. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова); Упоряд. Ю.І. Шаповал, Н.В. Савченко. – К.: ПІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2002. – 144 с.
6. Рудакевич О. Курас Іван / О. Рудакевич // Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / За заг. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. – Львів: Новий Світ-2000, 2014. – С. 357-358.
7. Прилуцька О.П. І.Ф. Курас: видатний громадський діяч і політолог-практик [Текст] / О.П. Прилуцька, М.І. Бушин // Чорноморський літопис: наук. журн. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 1. – С. 114-123.
8. Левенець Ю. А., Онищенко О. С., Михальченко М. І., Майборода О. М. І. Ф. Курас і становлення політології в Україні [Текст] / Ю. А. Левенець, О. С. Онищенко, М. І. Михальченко, О. М. Майборода // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / [редкол. Б. Є. Патон, В. М. Гесць, Ю. А. Левенець, В. Ф. Солдатенко та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – С. 49-55.
9. Інституту політичних і етнополітичних досліджень – 10 років [Текст] // Віче. – 2002. – № 5 (122). – С. 46-47.
10. Про Інститут [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Режим доступу: <http://www.ypiend.gov.ua/?mid=2> (дата перегляду: 30.06.2016).
11. Монографії [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Режим доступу: <http://www.ypiend.gov.ua/?mid=11&page=1> (дата перегляду: 30.06.2016).
12. Рудич Ф.М. Наука про політику: сучасний стан та тенденції розвитку [Текст] / Ф. М. Рудич // Віче. – 2002. – № 5 (122) травень. – С. 47-54.
13. Напрямки діяльності [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – Режим доступу: <http://www.ypiend.gov.ua/?mid=23> (дата перегляду: 27.06.2016).

Федорчук О.А.

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»

**ИНСТИТУТ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМЕНИ И.Ф. КУРАСА НАН УКРАИНЫ: ИСТОРИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
(КОНЕЦ 80 ГОДОВ XX ВЕКА – НАЧАЛО XXI ВЕКА)**

Аннотация

Показана предистория деятельности Института политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины. Акцентируется внимание на его деятельность в конце 80-х годов XX – в начале XXI вв. Указано на вклад ученых учреждения в становление и развитие политической науки. Охарактеризована роль И.Ф. Кураса как основателя Института и ученого. Рассмотрены основные направления и проблематика политологических исследований на современном этапе развития.

Ключевые слова: Украина, научные учреждения, И. Ф. Курас, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса, политологические исследования.

Fedorchuk O.A.

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»

**INSTITUTE OF POLITICAL AND ETHNONATIONAL INVESTIGATIONS
NAMED AFTER I.F. KURAS OF THE NAS OF UKRAINE: HISTORY ACTIVITIES
(END OF THE 80 YEARS OF THE XX CENTURY –
BEGINNING OF XXI CENTURIES)**

Summary

Shown on the background of the activities of the Institute of Political and Ethnonational investigations named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. Attention is drawn to his activities in the late 80-ies of XX century. – at the beginning of the XXI century. Indicated on the contribution of scientists of the University in formation and development of political science. The role of I. F. Kuras as the founder of the Institute and the scientist. The main directions and problems of political studies at the present stage of development.

Keywords: Ukraine, scientific institutions, I. F. Kuras, Institute of Political and Ethnonational investigations named after I. F. Kuras, political studies.